
(a) Vajda Péter (1808–1846), “Keleti virág Pesten”, 1833

“Keleti virág Pesten”, *Hasznos Mulatságok. A' hazai 's Külföldi Tudósításokhoz*, no. 17 (Pest, 1833. február 27), pp. 130–133 (aláírás nélkül)

Ú j a b b k i a d á s o k :

Szalai Anna, szerk., *Házalók, árendások, kocsmárosok, uzsorások. Zsidóábrázolás a reformkori prózában* (Budapest: Osiris Kiadó, 2002), pp. 99–100

Vajda Péter, *Művei*, szerk. Mudra Viktória & Zákány Tóth Péter (Magyar remekírók, ÚF) (Budapest: Kortárs Könyvkiadó, 2004), pp. 1050–1052

I r o d a l o m :

Zsoldos Jenő, “Vajda Péter zsidószemlélete”, *Libanon*, 1 (1936), pp. 41–50

Zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem, p. 115

Jewish Budapest: Monuments, Rites, History (Budapest: Central European University Press, 1999), p. 80

Ritkaság vagy szokott dolog gyanánt említsem-e a pesti keleti virágot? Ha ritkaság gyanánt említem, szégyen futja el arcomat, mert Magyarország keleti ország, valamint a magyar nép is keleti nép, s így azt erősítem, hogy a magyar ritkán lát honi virágot hazája szívében. Ha mint szokott dolgot hozom elő, ki fog olvasni? pedig az írónak fő jutalma az olvastatás. És így, hogy olvasóimat el ne rezzentsem, minden félelmem ellenére is ritkának nevezem a keleti virágot Pesten. Azonban engedelmet egész udvariassággal kérek, udvarias kérés mellett pedig még a tyúkszemre is szabad hágni a mívelt világban.

Nem minden keleti virág ritka Pesten, sőt némely szép virágban válogatni is lehet. Fő helyen áll ezek között a magyar lány, kinek ajkain anyailag zengenek le az édes hangok, s milyen keresve csakugyan találtatik városunkban. Ez azon kedves virág, melyről ha költő volnék, hold keltével s hajnal hasadtával énekelnék, s hangjaimnak édesebben kellene folyniok, mint az arab költőéi, ha kedvesének zergeszemein ábrándozik. Alvó lélekkel járok különben Pest utcáin, de édesen rezzent föl álmomból néha a nemzeti hang, mely ha rózsajokról jó, gyönyörök honjába ringató muzsikává lesz, s hitetni kezdi velem, hogy van magyar hazám.

Keleti virágokat láttatnak még tudósaink, nevezetesen költőink, illatosokat, tetszőket, tengerentúli testvéreikhez illőket. Hanem a virágkertből igen hamar kiérni, mert ő Pesten még nem nagy. A különbféleség sem igen gyönyörködtet benne; nyomó nyugotóság fojtja, ritkítja. Nem csuda tehát, hogy minden új keleti jelenésnél új öröme buzdulunk, különösen mi, kiknek a melegebb délkelet mindig szebb fényben ragyogott képzeletünk előtt, mint a zúzmarás éjszaknyugot, kik a pálmák hazáját mindig örömeztőbb hallánk említeni, mint a zordon fenyves bércet.

De járuljunk közelebb. A muzsika, vagy ha inkább tetszik, a hanga, egy a legkellemesebb mulattatók közül, és a hangafajok közt nem utolsó helyen áll az éneklés. Semmi nem kedvelteti jobban meg a nyelvet, mint a szép énekek rajta. És

e részben többnyire mindig böjt van Pesten a magyaroknak. Azonban én leltem egy pótoló helyre, hol ámbár nem magyar hangavirág nyílik, de legalább keleti, tehát hozzánk rokon, egy mosolygóbb ég alól származott ide, a pálmák egyik hazájából. Több mint kétezer év előtt zendültek ezen énekek már meg, a költőkirály lantja s hárfája mellett, a Sionnak ligetei feleltek reá vissza, vagy a Libanon cédruserdei, vagy valamivel utóbb a remek templom szentelt falai. Ma egy hidegebb honban (nem hazában, mert még közel sincs, hogy hazájokká lenne honunk, hogy minden benne lakót valódi emberérettel bírónak tekintene), egy hidegebb honban zendül az meg, de egész kellemetességgel, bájolón, mint hajdan bájoló lehetett, midőn a melegebb hazában boldog szüzekről vagy honfiaktól énekeltek. Nem a Sion ligete felel ugyan rá vissza, sem a Libanon cédruserdeje, sem a remek templom szentelt falai, hanem egy nem nagy, de igen csinos egész tetsző ízléssel épült egyház. Egész prózaikussággal lép bele az ember, kalapját a legjobb szegen fenntartja; ott egész becsülettel, nyájasan fogadtatik, gyakran előre is vezetetik különös megtisztelés gyanánt, hol előtte csinos oltáremelkedést, húsz és tán egypár énekes gyermeket s férfiat lát, hangajegyekkel kezökben. A nyugoti emberek is megvallják, hogy kellemetesebb csemegére ritkán tesznek füleik szert, mint az itt megzendülő harmóniás ének, de mit érezhet egy keleti? Irigységet, hogy a számkivetett rokon szebb virágot mutat? Nem. Vagy örömet talán, egyik rokonának szép díszben lételét látva? Ezt igen. Mi valóban nagyon örvendünk keleti énekeket hallhatva nyugoti hazánkban, bosszonkodva ugyan, miért nem áll ki barátságos versenre nyelvünk. És ha, vidéki magyar, Pestre jössz, mint a magyar virágzás középpontjára, s reményeidben csalatva idegen lelket, idegen nyelvet, idegen játékszínt találsz, ne szaladj mindjárt vissza, hanem menj az Orczy-házba, ott az udvarközépen látsz egy csinos épületet emelkedni, s ha pénteken napnyugtakor vagy szombat délelőtti tízkor vetődöl oda, édes hangok fognak köszönteni, menj te elejbök be a templomba, s az ázsiai hangok gyönyöreivel fog emelkedve ábrándozó lelked megelégedni. Rokon hangok azok, keleti virág Pesten!

(b) Hevesi Lajos / Ludwig Hevesi (1843–1910)

Hevesi Lajos, *Karczképek az ország városából* (Budapest: Cserő Gyula Ódon Könyvkereskedése, s. d. [1876])

I r o d a l o m :

Zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem, p. 105, p. 123

Jewish Budapest: Monuments, Rites, History (Budapest: Central European University Press, 1999), p. 73, p. 86

Aki csak feléje is megy e háznak, még mielőtt a járdát elérte, már veszi észre, hogy hová fog jutni. Az oda települt kofák nemcsak “kóser” almát és körtét árulnak, hanem kedvelt izraelita hitszónokok fametszetű arcképeit is, meg vallásos tartalmú röpiratokat, meg bizonyos hitszónoklatok különnyomatait, s több efféle, fán nem termett gyümölcsöket.

*

(...) Az Orczy-házban minden megvan, amire egy igazhitű izraelita embernek bárminő körülmények között egész életében szüksége támadhat, a húsvéti liszt csakúgy, mint a takarékpénztár, az izraelita rítus szerint főzött zsebóra mellett a zsidó könyvkereskedés, meg a rituális sakter.

*

Ez az a hely, hol a különféle gácsországi¹ jövevények legotthonosabban érzik magukat, hol ama légkör veszi őket körül, melyből legszívesebben lélegzenek, s hol otthonias ismerős hangok érintik fülök dobját, ámbátor az igazat megvallva, e helyiség közönsége a szó- és eszmecserét korántsem úzi oly odaadással, mint minden másféle csereüzletet.

*

Sokan laknak ám (az Orczy-házban), és fölöttébb ritka eset, hogy valaki kihurcolkodik. Ennek az egész házi lakosságnak valami patriarchális színezete van; gyanítani merem, hogy a fölmondási idő nem is fél esztendő ott, hanem negyedszázadok szerint van megállapítva – a nagyapa például fölmondott, az unoka annak idején majd ki fog hurcolkodik. Ennélfogva ez a különös ház valami sajtászerű önérzettel tölti el lakosait, csaknem községet képez a községben, és ha a pesti izraelita világ tekintélyesb osztályát szemügyre vesszük, csakugyan azt fogjuk tapasztalni, hogy Ó-Budán kívül még az Orczy-ház volt neki főképpen bölcsője.

(c) Vámbéry Ármin (1832–1913)

Küzdelmeim (Budapest: Franklin-Társulat, 1905; új kiadás, Dunaszerdahely: Lilium Aurum, 2001)

I r o d a l o m :

Zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem, p. 123

Jewish Budapest: Monuments, Rites, History (Budapest: Central European University Press, 1999), pp. 86–87

(...) Tanító-börzének különösen jó hírű volt akkoriban a pesti Országúton² levő Orczy-kávéház. Ebben a piszkos, a legkülönbözőbb dohánynemek füstjétől illatos helyiségben, mely negyven év múltával is, mind a mai napig, sokat megőrzött régi képéből, tarka sokaságban tolongott egymás hátán a városi és falusi zsidóság, mely feketekávét szürcsölte, vagy fülsiketítő lármát csapott, ádáz taglejtésekkel beszélve és kiabálva egymással. Délután egy és négy óra között a legpokolibb volt a tolongás és a lárma a pedagógusoknak ezen börzén; ez volt az általános találkozás legfőbb ideje. Egy félreeső padon ültek a facér tanítók, és szorongva lesték az ügynökök szeméjársát, amikor kivált a tömegeből, és a vevővel, jobban mondva a jövődöbeli principálissal, megállt a pad előtt, szemlét tartott a jelölteken, és az egyiket vagy másikat bemutatta az idegennek. Nagyon kínos jelenet volt ez. Kietlen érzéssel gondolok reá ma is, valahányszor az Orczy-kávéház előtt visz el utam. Szorongó szívvel, mély megszégyenüléssel, órák hosszáig üldögéltem én e padokon, több, egymásra következő délutánon át...

¹ Gácsország: Galícia.

² Ma: Károly körút – Bajcsy-Zsilinszky Endre út.

(...)

(d) Ágai Adolf (1836–1916) (1912)

Porzó [Ágai Adolf], *Utazás Pestről – Budapestre, 1843–1907. Rajzok és emlékek a magyar főváros utolsó 65 esztendejéből* (Budapest: Pallas, 1912³)

I r o d a l o m :

Zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem, p. 124

Jewish Budapest: Monuments, Rites, History (Budapest: Central European University Press, 1999), p. 87

(...) Tanító-börze, mondják némelyek. Tanú-börze, állítják mások, ahol minden kényesebb ügyben szerezhető akár mentő, akár terhelő tanú. De az efféle híreszteléseknek mindig csak a fele igaz.

(...)

(e) Szomory Dezső (1869–1944)

Levelek egy barátnőmhöz (Budapest: Athenaeum, 1927)

I r o d a l o m :

Zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem, p. 106

Jewish Budapest: Monuments, Rites, History (Budapest: Central European University Press, 1999), p. 74

(...) Az a nagy, lármás ház a Király utcában, ahol laktunk, olyan volt, mint egy shakespearei színpad, három síkra tagoltan, a három udvarával. Még adja hozzá, angyalom, a három udvarban a pincék vaskapuit, mindenféle sötét üregekre, barlangokra, műhelyekre, cukrászkonyhákra és lakatos-alvilágokra nyílvá, s ahonnan mindenféle szagok szálltak, rossz szelek fújta, dörejek szóltak, hangzok zörögtek, kések csattogtak, csengtek és csörögtek, fűrészek zúgtak és ziháltak, vasak sípoltak s fények sugároztak. Még adja hozzá a gránitkő lépcsőzetet a lépcsőház zárt falai között, mint a kulisszák, egy-egy sorvadásos gázláng fényével bennök bizonyos téli estéken, mint egy velencei éjben, s ahol vasárnaponként, a falnak tapadva, cselédleányok állták ki, mint a mártírok, izzó bakáik lendületességét a régi közös hadseregből. Még adja hozzá a folyosókat, a vaskorlátokat, rácsokat és szürke falakat vércsefészkekkel. (...) Az első udvarban, főleg az első két emeleten, a polgári előkelőség lakott... A második udvarban az alantasabb népréteg lakott, sűrű szaporodással és körülmetélési ünnepségekkel, egy boldog Magyarországon! A harmadikban, a hónapos ágyak menházszerű, de kollektív világában, az ifjú K. J.³ vonta meg magát rabbinisztikusan, s filozopteri melankóliáit a Szanhedrin s a Peszahim⁴ olvasásával üdítette, a jeruzsálemi és babyloni Talmudok tanulmányozásával. (...) A régi ház! Mit mondjak? (...) Ezeket

³ A regény hőse.

⁴ Talmudi traktátusok.

a körvonalakat, állványokat, konstrukciókat s kereteket be kellene töltenem balzaci részletességgel a három udvar és a három emelet hajszálnyi topografiáival, a zegzugok kiszínezésével, az ajtóküszöbök és ablakpárkányok leírásával, a fa-részek, kőanyag, vakolat, téglasor, mázolás, vízvezeték, padlásfeljárók, cseréptető s kémények bemutatásával, mint amelyek mind jellegzetes tényezők, a házmesterlak és illemhelyek ismertetésével, mint amelyek mind igen fontos dolgok. Az összes lakásokat, szalonokat, kamrákat, szobákat, alkóvokat és búv helyeket ki kellene fordítanom, mint a zsebeket, a bennök zajló életekkel, sorsokkal és módozatokkal, jó-és balszerencsékkel, százfelé ágazó egzisztenciákkal s népséggel, (...) a sok vénséggel imádságban, a sok fiatalokkal felbuzdulásban, a sok szobaurakkal poligámiában, a sok nőekkel magas frizurában, a sok gyerekkel orrpiszkálásban, a sok családdal békében és viszálykodásban, a halaskofákkal, üvegessel, verklissel, handlékkal, sorshúzó madarással az udvarban, s a vak énekessel magas hangban, és azzal a nagy mozgató erővel, ami hajtotta az egészet, egymás ellen és egymás irányában. (...) A régi épület drámai monumentalitása úgy megmaradt bennem vastagon felkenve s dúsan felhangszerelve, hogy azóta is gyakran hintettem el belőle egy-egy színt vagy hangot különböző írásaiban, mint egy-egy dús adományt egy-egy végrendeletben... Nem tudom, hogyan, de a hajdani Kelet víziója ébredt e házban, a hajdani Kelet cédrusfalombokkal! Százféle zűrzavarokban, hirtelen felvillanásokban, egy-egy hang, egy sóhaj, egy kiáltás mintegy Jerichó tövéből tört elő azzal a rejtélyes fölzengéssel, visszatéréssel s megismétlődéssel, ami az emberi lélek visszhangossága az időkön át. (...) Már nem állok itt, nyugtalan gyermekszívemmel, e hajdani küszöbön, mely rég nincs már, aminthogy az egész ház is elgurult, lebontva köveiben!

(...)

(f) Sztrókay Kálmán (1886–1956), *Borbély az Orczy-házban*

Sztrókay Kálmán, "Eltűnik a pesti gettó (...). Az utca", *Egyenlőség*, 54, no. 13 (1934. január 20), p. 3

I r o d a l o m :

Zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem, p. 220

Jewish Budapest: Monuments, Rites, History (Budapest: Central European University Press, 1999), p. 158

(...) Idevaló specialitás a kés nélkül borotváló borbély. Akárhány olyan borbélyüzletet találunk, ahol auripigmenttel (razollal) szakálltalanítják az orthodox vendéget, ki nem enged borotvtát az arcára.

(...)

(g) Kaczér⁵ Illés (1887–1980), *Három a csillag* (Tel Aviv: Új Kelet Nyomda, 1955/56)

⁵ Eredeti nevén: Katz.

I r o d a l o m :

Zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem, p. 104

Jewish Budapest: Monuments, Rites, History (Budapest: Central European University Press, 1999), pp. 72–73

(...) Nézd a gettó citadelláját, az ütött-kopott Orczy-házat. Jó száz évvel ezelőtt kastélynak épült. A polgárok még később is megsüvegelték és palotának mondták. De amióta I. Ferenc uralmának elején⁶ valamelyik Orczy báró⁷ kezdte a helyiségeit idefutott zsidóknak bérbeadni, s amióta az ősi lovagtermet berendezték imaháznak, és a zsinagóga minden cakompakjával együtt levakarhatatlanul idetelepedett, már csak háznak nevezik. A pesti civisel megvetésük jeléül, a pesti zsidók megvetettségük tudatában. Hogy is lehetne palotának mondani: ez itt most a zsidóház. Itt a templomuk és a rabbinátusuk. Itt vannak a fürdőik és az iskoláik. Itt a vita-udvaraik és embervásáraik, szekértáboraik és börzéik. A tanházaik, segélyegyleteik, kegyszerkereskedőik, tóramásolóik, bér-imádkozóik és házasságközveítőik. A vendéglőjük, kávéházuk és jobbról balra menő könyveik boltja is itt van. Van itt egyéb bolt, és raktár is van, a patkányjárta pincéktől a denevér lakta toronyszobáig tornyosan megrakva tollal, ronggyal, gyapjúval, szaruval, gubaccsal, cukorral, borssal, posztóval, vászonnal, halinával, bőrrel, enyvvel, csirizzel. Van doktor a házban, van patika, van borbély, van bába. Vannak rabbidiplomás sebészei, akik a nyolcnapos fűgyermeken végzik műtéteiket, vannak kelengyegyűjtői és leánykiházásítói, és vannak mindkét nembeli halottmosói és öltöztetői, akik az itt székelő Chevra nevében adják meg a távozonak, ami az ősi szokás szerint még megilleti. Az Orczy-ház bizony rég elhullatta díszzeit, ép tetőcserepeit is, és főúti fényéből már csak annyi maradt meg, hogy a ház most éri anyagi fénykorát. (...) Az Orczy három nagy udvarán talmudisták gyakorolják a vitának azt a magas fokát, amelyet pilpulnak⁸ neveznek, tóratudók kötötték össze az írás örökbölcs verseit a napi élet dolgaival, vidékről érkezett zsolttármondók és misleértők⁹ cserélik ki gondolataikat, míg szekereik az udvarok egyikében táboroznak, kántorok, sakterek, házitanítók, tórafelolvasók, előimádkozók és sófárfújók adnak próbát a tudásukról, mielőtt a távoli zsidószigetekre alkalmi feladatokra vagy hosszabb időre elkinálkoznak.

(...)

⁶ Ti. az 1790-es évek második felében.

⁷ Br. Orczy József (1746–1804) Zemplén vármegyei főispán.

⁸ Pilpul: a Biblia vagy a Talmud egymással közvetlenül nem összefüggő helyeivel való értelmezés / érvelés.

⁹ Misle: másál (többes számban: mesálim, birtokos szerkezetben: mislé), “bölcsmondás”.